

29. Ogonowski Z. Racjonalizm w polskiej mysli arianskiej / Z. Ogonowski // Studia i materiały z dziejów nauki polskiej. – Warszawa, 1954. – Т. 2. – S. 58 – 67.
30. Tazbir J. Bracia Polscy na wygnani / J. Tazbir. – Warszawa, 1977 – 283 s.
31. Tazbir J. Rzeczpospolita i Swiat. Studia z dziejów kultury XVII wieku / J. Tazbir. – Wrocław: Ossolineum, 1971. – 201 s.
32. Tazbir J. Święci grzesznicy i kacerze. Z dziejów polskiej Kонтрреформacji / J. Tazbir. – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1959. – 222 s.
33. Urban W. Losy Braci Polskich od założenia Rakowa do wygnania z Polski / W. Urban // ORwP. – 1956. – Т. 1. – S. 121-137.

Vasyl Balukh

Reformation and Religious and Philosophical Thought of Antitrinitarianism and Socinianism in Ukraine

The article analyzes the prerequisites of origin and distribution antitrinitarian ideas on Ukrainian territory of early modern era and transformation of its socinianian movement. Basic socinianian views, the social structure of communities and their impact on spirituality in Ukraine are characterized. The place and role of socinianian ideology of Ukrainian philosophical and theological thought of the 16th – 17th centuries are determined.

Although antitrinitarianism and socinianism existed in Ukraine more than a century and were influential trends, it is not worth deevaluating their rolls in the development of Ukrainian philosophical and theological thought. This was an attempt to synthesize spiritual traditions of the Christian West and East, which found its foundation in Polish religious freedoms, was spread in Ukrainian lands, especially on the territories which were strong in terms of Orthodox traditions. Socinianian ideas became acceptable among Ukrainian Orthodox nobility, but remained unclear for ordinary Ukrainians. Antitrinitarianism and socinianism tried to influenc socio-religious opinion in Ukraine. Its evidence is polemical treatises, written or published by socianians on behalf of Orthodox. It caused interest among Ukrainian intellectuals, who borrowed socinianian ideas even after socinianian movement ceased to exist.

Keywords: Anabaptism, antitrinitarianism, Reformation, socinianism, Protestantism, Trinity, Renaissance, unitarians, "the Polish brothers' tritheism, ditheism.

Надійшла до редакції 5.04.2017 р.

УДК 274/278(477)

© Петро Яроцький
(Київ)

РЕФОРМАЦІЯ: ЄВРОПЕЙСЬКА ДОМІНАНТА І УКРАЇНСЬКА ІДЕНТИЧНІСТЬ ПРОТЕСТАНТИЗМУ

500-річчя Реформації (1517-2017) сприяє сучасному осмисленню цивілізаційного розвитку Європи від Середньовіччя до Нового часу, від феодальних відносин і їх оплоту Католицької церкви до становлення протестантизму як інноваційного символу віри й ідеології нової суспільної формації. У статті досліджується процес поширення протестантизму на українських землях і його сучасна функціональність в незалежній Україні. Контент-аналіз ставлення протестантських конфесій до проблем суспільного розвитку, глобалізації, євроінтеграції, сучасної культури дозволяє оцінити ідентичність суспільного і духовного потенціалу протестантизму, адекватність сприйняття його послідовниками громадянських, секулярних, демократичних цінностей.

Ключові слова: Реформація, Католицька церква, Православна церква, ранній протестантизм, пізній протестантизм, цивілізаційних вибір, українська релігійна ідентичність.

Ступінь розробки та постановка проблеми. Європейська Реформація, зародження та тенденції розвитку течій раннього і пізнього протестантизму в Україні досліджувалися такими українськими релігієзнавцями як Докаш В.І., Єленський В.Є., Косуха П.І., Кралюк П.М., Любащенко В.І., Решетніков Ю.Є., Санніков С.В., Спир О.А., Соловій Р., Франчук В.І., Черенков М.М. та інші. У пропонованій статті доповнюються, уточнюються, синтезуються в сучасному контент-аналізі такі основні характеристики європейської Реформації як формування протестантського символу віри та ідеології нової суспільної формації, що є основною метою дослідження.

Розкриття особливостей трансформації конфесій протестантизму від раніше заборонених «сект» до правової легалізації і оцерковлення в незалежній Україні, характеристика сучасної функціональності та виявлення зростаючого духовного і суспільного потенціалу і становлення української ідентичності цих течій можна віднести до **новизни публікації**.

Формування протестантського символу віри як ідеології нової суспільної формації

Реформація як широкий суспільно-релігійний рух продемонструвала на духовному та культурному рівнях кризу феодалізму та початок становлення нових буржуазних відносин. Коли на зміну феодальній прийшла буржуазна еліта, представники останньої починають надавати все більшого значення не стільки традиційним суспільним цінностям (становим привілеям, місцю людини в соціальній ієрархії), скільки новим якостям, а саме: ініціативності, енергійності, здатності діяти неординарно тощо. Це не могло не зумовити переоцінки цінностей, зокрема, і релігійних.

Якщо в період Середньовіччя домінуючим став стереотип, згідно з яким церква вважалася своєрідною сотеріологічною корпорацією, завдяки якій можна досягти небесного блаженства, а священники виконували роль посередників між людьми та Богом, то молоді буржуа, котрі перш за все цінували індивідуальні якості, такий погляд уже не сприймали. Їхнім настроєм була більш співзвучна думка, що вони отримують спасіння не завдяки комусь, а самостійно. Таке світосприйняття було ґрунтом для поширення реформаційних ідей, засновником яких став Мартин Лютер, який 31 жовтня 1517 р. обнародував у Віттенберзі свої знамениті 95 тез. Відтак, Реформація, за визначенням Макса Вебера, започаткувала секулярне «розчаклування світу». По суті, це було оформлення нової суспільної капіталістичної формації в її релігійному вираженні.

Нова суспільна формація вже не потребувала феодальної, тобто Католицької церкви, яка володіла більшістю земель (наприклад, у Німеччині майже 60%, а в Англії – всі 90%) і претендувала на єдине посередництво між Богом і людьми, вчила, що лише в лоні цієї церкви, як в Ноевім ковчезі, можна врятуватися та досягти спасіння – «*Extra Ecclesiam Romanum nulla salus*» («Поза Римською церквою спасіння немає»). Лютеранство відкинуло католицьку «скарбницю добрих справ», як інструментарій індульгенцій і єдиний засіб для досягнення спасіння, вказавши простий і дешевий шлях спасіння особистою вірою без будь-яких посередників, проголосивши домінуючі три принципи: *Sola Scriptura* (тільки Писання), *Sola fide* (тільки Віра), *Sola gratia* (тільки Благодать), які, по суті, стали протестантським символом віри. Кальвінізм пішов далі в реформуванні феодальної Католицької церкви, проголосивши принцип «світського покликання», «мирського аскетизму», щоденної заощадливості як способу накопичення багатства. Це означало, що будь-коли і будь-де людина перебуває на службі у живого Бога і несе відповідальність за надані їй Богом дари – час, здоров'я, власність. Життя належало сприймати, як виконання обов'язку та рух до мети, поставленої Богом перед людиною.

Німецький соціолог релігії Макс Вебер (1864 – 1920) у своїй широковідомій книзі «Протестантська етика і дух капіталізму» зазначав, що у вченні протестантизму, особливо раціональній етиці кальвінізму, пуританізму закладені норми ощадливості, накопичення й підприємливості, які найповніше виражають «дух капіталізму». Саме тому протестантська етика, доводив М. Вебер, стала істотним чинником становлення і розвитку капіталізму спочатку в країнах Західної Європи, а потім і в США [1].

Таким чином, Реформація в Європі утверджувала як богоугодну світську, мирську діяльність. Пом'якшуючи фаталізм догмату про наперед визначену долю людини (чи до

спасіння в раю або до вічного покарання в пеклі), кальвінізм дав можливість кожному, правда опосередковано, здогадуватися про своє призначення. Ознакою обраності до спасіння були: активна підприємницька діяльність, висока продуктивність праці, вища якість послуг, чесне та порядне партнерство, в цілому, успіхи в бізнесовій, торговельній, банківській справах.

Водночас Реформація стала важливим чинником становлення у Європі національних культур. У період Середньовіччя кожен суспільний стан мав свою культуру. Культура селян відрізнялася від культури феодалів, культура феодалів – від культури духовенства і т.д., хоча між ними було багато спільного. У процесі становлення буржуазних відносин на зміну середньовічним становим спільностям ішли спільності національні. Відповідно формувалися національні культури, які синтезували цінності різноманітних станових культур і водночас стали близькими для представників різних соціальних класів, груп, прошарків у межах нації.

У період Середньовіччя християнство (не лише як релігія, а й як система культурних цінностей) у повному обсязі було лише надбанням духовенства. Формування національних культур вимагало, щоб християнство стало здобутком усіх соціальних верств. Це завдання й виконувала Реформація, зокрема зробивши Біблію доступною кожній людині.

Реформатори наполягали на особистих стосунках (без будь-яких посередників – церкви, священика) людини і Бога. Вони боролися за право кожного християнина самому вільно читати Біблію (у Середньовіччі Католицька церква вимагала від віруючих лише у церкві з уст священика слухати читання Біблії і лише латинською мовою). У протестантизмі Біблія вважається єдиним джерелом віровчення. Католицька церква навчала, що лише єврейська, грецька і латинська мови є біблійними, а іншими мовами Біблія не могла перекладатися і бути уживаною в богослужінні. Канонічною, тобто правильною, обов'язковою, у Католицькій церкві вважалася латинська Біблія перекладу Вульгати. Лютер здійснив переклад Біблії німецькою мовою і зробив її настільною книгою кожної німецької сім'ї. По суті Лютерівський переклад Біблії став взірцем тогочасної німецької літературної мови, він сприяв об'єднанню німців в єдину німецьку націю й утворенню єдиної німецької держави.

Через лютеранство і кальвінізм Реформація сприяла утворенню в Європі національних держав, які звільнилися з-під влади середньовічної Священної Римської імперії. Протестантизм у цілому дав могутній імпульс цивілізаційному розвитку ряду європейських країн, зокрема, скандинавських. Зрештою, можна сказати, що Сполучені Штати Америки створили європейські дисиденти-протестанти, що втікали в Новий Світ від релігійних переслідувань у Європі.

Поняття Реформації збігається в основному з німецькою Реформацією, котра виступає як еталон. Дійсно, німецька Реформація – класичний зразок прояву буржуазних змін у суспільній свідомості й становленні національних культур. Поставши в Німеччині як масовий суспільно-релігійний рух, Реформація у своїх класичних зразках поширилася в Західній та Центральній Європі (передусім у германомовних регіонах), однак, у ряді місць набула своєрідних національних форм.

Ранній протестантизм: лютеранство, кальвінізм, англіканство, квакери, методисти, менноніти

Протестантизм виник у результаті Реформації – руху у низці європейських країн, який мав на меті перебудувати церкву в дусі євангельських ідеалів і відкинути все те, що в середньовічному католицизмі реформаторам здавалося відхиленням від цих ідеалів. Витоки руху Реформації церкви сягають XIV ст. Професор Оксфордського університету Джон Вікліф (1320-1384) вимагав підпорядкування англійської церкви у цивільних справах королю, виступав проти поборів римських пап з Англії, піддавав сумніву право католицької ієрархії відпускати гріхи і видавати індульгенції, наполягав на пріоритеті Священного Письма над церковним переказом.

Ідеї Вікліфа мали вплив на погляди професора Празького університету Яна Гуса (1369-1415), який проповідував євангельське вчення про необхідність для церкви відмовитися від багатства і торгівлі індульгенціями. Спалення Яна Гуса на вогнищі 6 липня

1415 р. за вироком Констанцького собору спричинило вибух незадоволення у Чехії. Український поет Тарас Шевченко присвятив цій події і, зокрема, постаті Яна Гуса свою знамениту поему «Єретик». Пріоритет Священного Письма над церковним переказом, вимога причащення мирян не тільки хлібом, а й вином (що символізують тіло і кров Ісуса Христа, віддані за спокутування гріхів людей) стали ідейною основою могутнього національного руху гуситів. П'ять хрестових походів, які велися проти гуситів з 1420 по 1431 рр., зазнали поразки. У 1433 р. Базельський собор уклав угоду з поміркованими гуситами і дозволив мирянам у Чехії причащатися під двома видами – хлібом і вином.

У гуситському русі виявилися істотні для подальшого розвитку Реформації суперечності, які відображали неоднорідність його соціальної бази: дворянство і заможні міщани були налаштовані на секуляризацію (лат. *Sekularrygs* – світський, мирський) церковних земель, тобто передачу їх світській владі. Вимогу дотримуватися Священного Писання вони витлумачували в дусі збереження всього того у догматиці, обрядовості й житті, що прямо не суперечить Біблії. Це було помірковане реформістське угруповання.

Прихильниками радикальних змін у церковному житті були селяни і міська біднота, які вимагали безумовного наслідування вимог Священного Писання і відміни всього, що з ним не погоджується. Поразка гуситського руху не зупинила перетворення церкви, яке досягло кульмінації в епоху Реформації XVI- XVII ст.

Торгівля індульгенціями спричинила виступ німецького богослова Мартина Лютера (1483-1546), професора Віттенберзького університету, який 31 жовтня 1517 р. прибив до дверей церкви у Віттенберзі 95 тез про відпущення гріхів. У них Лютер висунув принцип внутрішнього покаяння, що мало стати змістом усього життя християнина. Він критикував вчення Католицької церкви про індульгенції, про чистилище, про молитви за померлих і спасіння заслугами святих. Пізніше Лютер відкинув папську владу, особливу благодатність священства і його посередництва у спасінні, висунув вимогу спрощення церковної обрядовості і підпорядкування церкви світській владі. Все це відповідало інтересам бюргерства і частини дворянства, які створили під керівництвом Лютера і його соратника Філіпа Меланхтона (1497-1560) поміркований напрям німецької Реформації. У реформацький рух влилися також селянсько-плебейські маси, очолювані Томасом Мюнцером (1490-1525). Учення Мюнцера «Про царство Боже на землі» сприйнято анабаптистами (грецьк. *anabartizo* – знову занурюю, тобто хрещу), які вимагали хрещення дорослих, згідно з їхньою вірою і вільною церквою.

У реформі були зацікавлені світські володарі, незадоволені зосередженням у церкви величезної кількості земель і багатств, виплачуванням великих сум грошей римським папам і їхнім втручанням у політику. Група німецьких князів провела у своїх володіннях євангелічні реформи: землі були відібрані від церков і монастирів. У 1526 р. Шпейерський рейхстаг (парламент) з ініціативи цих князів прийняв закон «*cuius regio, eius religio*» («кого земля (влада), того і релігія»), який дав можливість німецьким князям, що прийняли вчення Лютера, своїх підданих, які були католиками, також вважати лютеранами. У 1529 р. вони заявили «протест» проти відміни Шпейерським рейхстагом їхнього права вирішувати питання про релігію підданих, котрого вони добилися у 1526 р. Від цієї події походить термін «протестантизм», який почали вживати для означення сукупності християнських віросповідань, генетично пов'язаних з Реформацією.

М.Лютер обґрунтував три важливі принципи протестантизму: по-перше, спасіння особистою вірою (лат. *sola fide*), а не через відпущення гріхів священниками; по-друге, єдиний авторитет – Біблія (*sola Scriptura*), а не вчення «отців церкви», римських пап чи постанови церковних соборів; по-третє, прощення досягається завдяки Божій милості – благодаті (*sola gratia*), а не через священників чи римських пап.

Організаційна структура протестантських церков була пристосована до нової суспільної і культурної ситуації, нових духовних запитів особистості, яка звільнялася від станово-нормативних пут (аристократичних, дворянських, священницьких). Усіх протестантів об'єднує невизнання примату Папи Римського. Надзвичайно важливим у протестантизмі є принцип загального священства, тобто обов'язку всіх віруючих проповідувати і навчати слова Божого. Усі

члени протестантських церков беруть активну участь у житті своїх релігійних громад і у виборах керівних органів. Громади демократичним шляхом обирають або покликають спеціальних служителів – дияконів, пресвітерів, проповідників, благовісників, пасторів, єпископів.

Лютеранство визнає авторитет Апостольського і Нікео-Царгородського (Константинопольського) символів віри, має свої віроучительні книги – «Аугсбурське віросповідання» (1530), катехізиси М. Лютера, «Книгу згоди» (1580). У лютеранстві зберігається єпископат, особливе посвячення у духовний сан (ординація), літургія, два таїнства – хрещення (немовлят) і причастя. У лютеранських кірхах немає ікон, але зберігається розп'яття, убрання духовенства і вівтар.

Лютеранство впливає у ФРН, Швеції, Данії, Норвегії, Фінляндії, США. У скандинавських країнах лютеранські церкви мають статус державних. В Україні діють Німецька євангелічно-лютеранська церква, Шведська євангелічно-лютеранська церква, Чеська євангельська церква і Українська лютеранська церква. У Всесвітній лютеранський союз входить понад 50 млн віруючих – лютеран.

Найбільш послідовне втілення демократичні вимоги знайшли у цвінгліанстві і кальвінізмі, які всередині XVI ст. злилися у Швейцарській реформаторській церкві. Центрами Реформації у Швейцарії стали міста Цюрих і Женева, де Ульрих Цвінглі (1484-1531) і Жан Кальвін (1509-1564) здійснили радикальне перетворення церковного улаштування.

На відміну від лютеранства, у реформаторських церквах немає загальнообов'язкового символу віри, єдиним джерелом віровчення є Біблія. Авторитетами для теологів і проповідників залишаються написані Жаном Кальвіном «Настанови у християнській вірі» (1536-1559), в яких систематизуються ідеї Лютера та інших реформаторів, «Церковні установлення» (1541), «Женевський катехізис» (1545), а також «Шотландське віросповідання» (1560) і «Вестмінстерське сповідання віри» (1547) та ін.

Реформатори відкинули майже всі зовнішні атрибути культу (ікони, свічки, хрест). Хрещення і причастя сприймаються як символічні обряди, а не таїнства. Проповідь – центральний елемент богослужіння, яке супроводжується співанням псалмів і молитвами.

Ж. Кальвін опрацював вчення про абсолютне визначення (приречення), за яким всі люди, згідно з непізнаною волею Бога, поділяються на обраних і засуджених. Ні своєю вірою, ні «добрими справами» людина нічого не може змінити у своїй долі після смерті: обрані будуть спасеними, приречені – засуджені на вічні муки. Тому доля людини після смерті – таємниця і велич Бога, перед яким усі люди у рівній мірі безпорадні. Кальвін пропонував притримуватися морально-етичних принципів мирського аскетизму, що дозволяло людині і навіть зобов'язувало її у земному житті всі свої сили присвячувати трудовій діяльності. Професійні успіхи, продуктивна праця, накопичення засобів освячувалися, а непродуктивна витрата капіталу і часу засуджувалися. Багатство вважалося божим дарунком: переводити його на особисті потреби – гріх, його необхідно пускати в обіг. Професійні успіхи, згідно із вченням Кальвіна, опосередковано свідчать про обраність. Отже, трудова діяльність, мирська праця сакралізувалися, освячувалися як форма богослужіння, були покликанням людини, вважалися ознакою обраності до спасіння.

Із цього вчення випливають характерні для кальвінізму принципи «мирського покликання», «мирського аскетизма». Кальвін вчив, що людина у будь-який час і в будь-якому місці перебуває на службі у живого Бога і несе відповідальність за надані їй Богом дари – час, здоров'я, власність. Життя повинно сприйматись як виконання обов'язку і рух до мети, поставленої Богом. Ознакою оправдання у кальвінізмі стає не стільки глибина покаяння, як у лютеранстві, скільки енергія і результати зусиль, спроможні свідчити про діяння у віруючій людині Бога, який обрав її до спасіння. Кальвініст повинен вірити, що успіх у підприємстві може розглядатись як свідчення можливої обраності для спасіння.

Засновані на кальвінізмі віросповідання були прийняті протестантами Франції (гугеноти), Нідерландів, у деяких областях Німеччини, Угорщини і Чехії. Значної ролі набули ідеї кальвінізму серед протестантів Англії, які вимагали радикального «очищення» (пуритани) англійської церкви, панівне становище вони здобули в Шотландії. Кальвіністи

Шотландії і Англії виступили за ліквідацію єпископата. Громади-пресвітерії очолюють виборні пресвітери і пастори, які складають консисторії і пресвітерії, а також регіональні, провінціальні і національні синоди або асамблеї. Конгрегаціоналісти вважають місцеву громаду (конгрегацію) самостійною церквою, яка має право на своє сповідання віри.

У сучасному світі налічується 40 млн пресвітеріан і 3 млн конгрегаціоналістів. Послідовників кальвінізму найбільше у Швейцарії, Голландії, Англії, Шотландії, ФРН, США, Канаді, Австралії. В Україні відновлюється Євангелічно-реформаторська церква. Створено осередки пресвітеріанської церкви. Числено зростає реформаторська церква у Закарпатті (угорська). Вона має незалежну пресвітерію, підтримує тісні контакти з Угорською євангелічно-реформаторською церквою.

Ранній протестантизм на українських землях: особливості поширення і сприйняття українською ментальністю

Системне академічне дослідження протестантизму в Україні здійснене у таких виданнях Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України: «Історія релігії в Україні» за редакцією А.М. Колодного і П.Л. Яроцького (розділ «Ранній і пізній протестантизм (автори П.І. Косуха, П.М. Кралюк, В.І. Докаш, П.Л. Яроцький) [9, с.339-418]. У 10-ти томному виданні «Історії релігії в Україні» (редколегія А.М.Колодний – голова та ін.) дослідженню протестантизму присвячені 5 і 6 томи. П'ятий том «Протестантизм в Україні (за редакцією П.Л. Яроцького) містить матеріал про ранній протестантизм і першу течію пізнього протестантизму в Україні – баптизм (автори П.М.Кралюк, В.І. Любащенко, Ю.Є. Решетников, С.В. Санніков, П.Л. Яроцький) [2]. Шостий том – «Пізній протестантизм в Україні» (за редакцією П.Л. Яроцького) присвячений дослідженню таких течій як адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови (автори В.І. Докаш, В.І. Франчук, П.Л. Яроцький) [3].

Авторами історіософських нарисів з історії реформаторського християнства, або раннього протестантизму, які увійшли в названі праці, є доктор філософських наук П.Л.Кралюк (гусизм, чеські брати, лютерани, анабаптисти, кальвіністи, унітарії), а також доктор філософських наук В.І. Любащенко (місце протестантизму в національно-культурному житті України XVI-XVII ст., наукова і літературна діяльність протестантів в Україні, формування Української протестантської церкви) [2, с.12-240].

Український історик Михайло Грушевський, оцінюючи реформаторське християнство (надавши йому узагальнену назву «євангелицтво») на українських землях, які на той час були під владою Польщі, вважав, що воно справило глибокий і корисний вплив на розвиток саме польської культури, політичної думки і громадського життя, оскільки цей рух «покликав до життя польську літературу, змусив письменників перейти на польську мову, вигладив і вигартував її протягом недовгих, але гарячих десятиліть релігійної боротьби» [4, с. 68]. Разом з тим М. Грушевський вважав, що євангельський рух мав важливе значення для українського життя: він «чимало причинився до розбурхання сього світу своєю активністю і енергією, давши йому певні взірці, використані православними церквами і національними діячами» [4, с.70].

Уже в першій половині XVI ст. на українських землях поширювалися такі «німецькі віри» (саме так їх називало місцеве населення) як лютеранство і анабаптизм. Здебільшого вони приймалися німецькими колоністами, що проживали в Україні. Прихильність до лютеранства виявили шляхтичі. Нова віра для шляхтичів була своєрідною модою, яку легко приймали і від якої легко відмовлялися. Польська і литовська шляхта, як писав М.Грушевський, «горнула до нової німецької віри», вона сприяла її поширенню, «маючи надію через євангелицтво позбутися утяжливих оплат на католицькі церкви та пожитися церковними маєтками» [4, с.64].

Осередком нової протестантської віри ставав панський двір. «Поміщик, перейшовши на котрусь євангелицьку конфесію, відбирав церкву від католицького ксьондза, спроваджував «міністра» своєї конфесії; між його дворянами знаходилося якесь число

охочих іти слідами патрона. Так з'являлася євангелицька громада, при ній і школа, гурток справжніх євангелистів, а іноді й друкарня з громадою «вчених» [4, с.67].

В Галичині «євангелицькі громади», як зазначає Михайло Грушевський, засновувалися такими магнатами і шляхтичами як Синявський, Стадницький, Потоцький. До середини XVII ст. ці громади існували в Бережанах, Бучачі, Дублянах, Жовкві, Зборові, Поморянах, Тереховлі.

Загалом лютеранство не закоренилося на українському ґрунті. Воно лише прижилося на Закарпатті серед українського населення, зокрема знайшло підтримку з боку угорських землевласників і користувалося більшим впливом, ніж у самій Угорщині. Лютеранство дало потужний імпульс для реформаторського руху на українських землях, який все ж розвивався не в русі лютеранства, а у формі інших протестантських віровчень, зокрема кальвінізму [2, с.30].

Кальвінізм поширювався на українській території, яка виявилася чи не найбільше «кальвінізованою» серед інших земель Речі Посполитої. Частина шляхтичів на Холмщині, Саноцькій і Перемишльській землях, які прийняли кальвіністське віровчення, сягала, як вважає П.Кралюк, 25-30%. Кальвінізм також був поширений на Поділлі, Волині, Київщині. Покровителями кальвінізму стали окремі представники тогочасних аристократичних родин. Наприкінці XVI ст. кальвінізм став найвпливовішою протестантською течією на Закарпатті. На українських землях Речі Посполитої кальвінізм, інтенсивно поширюючись у 50-60-х роках XVI ст., отримав змогу перетворитися на одну з найвпливовіших чи навіть домінуючих конфесій. Наприкінці XVI ст. кальвінізм опинився в стані стагнації, яка в першій половині XVII ст. переросла в деградацію. Ця течія фактично стала маргінальною. Війна під приводом Б. Хмельницького та інші політичні події середини XVII ст. поставила хрест на подальших можливостях розвитку цієї конфесії.

Київщина і Волинь стали головними осередками унітаризму в XVII ст. Так, наприклад, на території, яка сьогодні охоплюється Рівненською областю, унітарські громади були засновані в маєтностях Пронських, Гойських, Шпановських, Сенютів, Острозьких в Бабині, Берестечку, Гощі, Корці, Острозі, Рафалівці, Шпанові та інших населених пунктах, де були магнатсько-шляхетські маєтності. [2, с.66-67]. Після того, як офіційною ідеологією унітаризму стало соцініанство, представники цієї течії завоювали чимало прихильників серед українських шляхтичів, які часто складали домінуючу партію на місцевих сеймиках. В українських громадах діяло чимало відомих теоретиків соцініанства. Серед них передовсім можна назвати провідних ідеологів цієї конфесії всередині XVII ст. – Самійла Припковського (1592-1670) та Андрія Вишоватого (1608-1678), У творах цих українських теоретиків соцініанства – богословських трактатах, політичних статтях – обґрунтовувалися положення про віротерпимість, відокремлення церкви від держави, про примат державних справ над інтересами церкви, відстоювався принцип пріоритетності розуму над релігійною вірою і раціональний підхід у ставленні до Святого Письма [2, с.155].

Унітаризм був однією з найбільш прийнятих форм протестантизму для тієї частини українського населення, яке в другій половині XVI – першій половині XVII ст. було все ще тісно пов'язане з православ'ям. Унітаризм у зазначений період ще не перетворився на конфесію з канонізованою догматикою і культом, у ньому домінувала вимога дотримуватися євангельської моралі. Тому серед прихильників унітаризму могли бути люди, які дотримувалися поглядів цих реформаторів, але не поривали з католицизмом, православ'ям чи якоюсь іншою конфесією. Унітарії позитивно ставилися до української культури. Вони перекладали біблійні книги і видавали твори українською мовою.

Ці течії протестантизму сприяли застосуванню якісно нового рівня богословських дискусій. Про це свідчить залучення протестантів до «острозького гуртка» князя Острозького, який доручив «євангелікам» відповідати на католицькі атаки на Православну церкву. З цією метою був укладений православно-протестантський союз проти клерикальної політики польського уряду і католицької ієрархії [4, с.74]. Князь Костянтин Острозький намагався перетворити цей православно-протестантський блок в «релігійне порозуміння і поєднання православних з євангеліками». У 1599 р. був скликаний у Вільно з

ініціативи князя Острозького з'їзд лютеран, кальвіністів і православних богословів, який проте завершився лише утворенням конфедерації для мобілізації обох таборів до спільної акції по захисту прав і свобод православних і протестантів [4, с.77-78].

Відзначимо, інфільтрацію деяких реформаційних ідей у православний світогляд (брати Стефан та Лаврентій Зизанії, Кирило Транквіліон та інші), а також толерантне ставлення до протестантизму таких українських дослідників як Захарія Копистенський, І.Гізель. Безпосередню участь у реформаційному русі брали й інші українці. Деякі з них стали доволі знаними фігурами цього руху (в тому числі й за межами України). Передусім це стосується С.Оріховського та Ю.Немирича.

Можна констатувати, що в XVI – першій половині XVII ст. постало питання про необхідність змін у Православній церкві України. Вони частково інспірувалися реформаційними впливами, що йшли переважно з Заходу: гуситів та їхніх наступників – «чеських братів», лютеран, анабаптистів, кальвіністів та різних течій унітаріїв, зокрема, соцініан.

Не без впливу протестантів на українських землях набуває поширення практика вільної інтерпретації біблійних текстів, зокрема, світськими людьми. Відповідно з'являються біблійні переклади розмовною мовою. Світські люди починають втручатися у релігійні справи. Набуває поширення ідея світського патронату над церквою. У ряді моментів вона реалізовується в Україні у такій інституалізаційній формі як церковні братства, які виникли в XVI ст. Ідеологи братського руху критикували тих православних ієрархів, які претендували на необмежену владу в церкві. Є багато спільного, що зближало діячів братського руху й ідеологів західноєвропейської Реформації. Це критика пануючої церкви і кліру, допуск до проповідницької діяльності, а інколи й до здійснення пастирських функцій світських людей, прагнення звільнитися від опіки церковних ієрархів. Як і західноєвропейські реформатори діячі братств перекладали Біблію, вільно витлумачуючи біблійні тексти. Вони також мріяли про відродження церкви апостольських часів. Але ці реформаторські ідеї не отримали на той час в Україні «відкритих» інституалізаційних форм реформування церкви. Православна церква, яка в XVI ст. переживала глибоку кризу, була реформована, але в руслі католицької Контрреформації, в дусі посттридентського католицизму. В той час, коли в Європі панівним був клич «геть від Риму і папства», більшість епархій Київської православної митрополічної церкви (5 із 7), крім Львівської і Перемишльської епархій, прийняли Берестейську унію і опинилися під владою Риму.

Відтак, рух Реформації в Україні не вилився у «відкриті» українські ментально-духовні форми церковної інституалізації. Протестантські громади на українських землях (переважно кальвіністські та унітарські) засновувалися здебільшого польськими магнатами і шляхтичами, які переслідували егоїстичну мету – збагачення за рахунок костельних маєтностей і тому українцями вони сприймалися як «чужі».

Захоплення протестантизмом, популярність його ідей у православному середовищі, що спостерігалось у кінці XVI ст., після укладення Берестейської унії, починає поступово зникати. Це пов'язано в цілому як із занепадом протестантизму в Речі Посполитій, так і з посиленням консервативних тенденцій у Православній церкві в Україні, де у 30-40 рр. XVII ст. відбуваються зміни під керівництвом Київського православного митрополита П.Могили. Але це були зміни не в руслі Реформації, а більше в дусі посттридентського католицизму.

Проте, зерна, посіяні протестантами, дали наслідки і сприяли внутрішній Реформації православ'я в Україні. Внутрішня реформаційність, хоча її й постійно приглушували, давала про себе знати протягом тривалого часу – аж до середини XIX ст. Так чи інакше вона знаходила вияв у діяльності й творчості представників релігійно-філософської думки XVIII ст., зокрема Ф.Прокоповича, Г.Сковороди та інших українських мислителів.

Відтак, перша хвиля протестантизму на теренах України охопила верхівку суспільства – королівський двір, магнатерію, шляхту, в тому числі українську та білоруську, і була, власне, «панською, шляхетською модою», яка згодом минулася. По суті, ці течії раннього протестантизму були змитими з українсько-білоруських земель, які були

під владою Речі Посполитої, хвилею католицької Контрреформації, активізованої Тридентським собором (1545-1563 рр.).

Проте, протестантизм в Україні першої третини ХХ століття переживає несподіваний поворот. Йдеться про повернення на західноукраїнські терени, які опинилися під владою Польщі, раннях класичних течій протестантизму – лютеранства, кальвінізму, сліди яких загубилися тут ще на початку ХVІІІ ст. Більшість громад цих протестантських течій склалися з німців, однак у них перебувало чимало поляків, чехів, угорців, словаків, голландців, французів. Це були ремісники, крамарі, торговці, міщани, робітники дрібних підприємств, чиновників та інтелігенції (лікарі, вчителі, адвокати). У цих громадах було чимало українців, які підготували ґрунт для утворення українських протестантських громад. Багато протестантських етнонаціональних церков виникло в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., кількість лютеран в яких сягала в Луцьку – 3 тисячі, Рівному – 3500, Дубні – 2700, Володимир-Волинському – 2535, Ковелі – 311 осіб [2, с.216].

Лютеранство відродилося серед українського населення у 20-х роках ХХ ст. в Галичині й Волині. Під егідою Української церковної ради, створеної у 1925 р. і згодом перейменованої в Українську євангельську – аугсбурзьку місію з центром у Станіславові (нині Івано-Франківськ), засновувалися українські лютеранські громади в Галичині й Волині. Лідери цього об'єднання особливу увагу звертали на формування українського національного обличчя лютеранського руху. Ідея українізації лютеранства пропагандувалася у багатьох релігійних часописах, серед яких особливо патріотичну діяльність здійснював часопис «Стяг». У 1939 р. український лютеранський рух припинив своє існування. Його лідери були арештовані органами НКВС [2, с.239].

Кальвіністський рух у середині 30-х років ХХ ст. в Західній Україні також поступово набував виразно національних рис. Союз українських євангельсько-реформованих громад складався з трьох пресвітерій: Галицької (з центром у Львові), Покутської (в Коломиї), Волинської (у Рівному). Союз у 1936 р. налічував 37 зареєстрованих у місцевих органах польської влади громад. У цих осередках налічувалося 2760 дорослих віруючих [4, с.229]. Ідейна програма цих громад поєднувалася євангельсько-реформованою (кальвіністською) наукою з духом українського релігійно-культурного відродження. Саме це стало чи не найголовнішою причиною їх переслідування польською владою, постійних арештів і ув'язнень у страхітливому концентраційному таборі Береза Картузька.

Зміст і спрямованість ідейної програми українського кальвіністського руху засвідчує його національний характер. Це була спроба формування єдиної української протестантської церкви, в яку влилася частина українських лютеран. Цей процес не отримав остаточного завершення. Після приєднання Західної України в 1939 р. до радянської України цей протестантський рух був розгромлений, а значну частину його керівників і послідовників репресовано.

Але в Україні традиції лютеранства і кальвінізму не втрачені. Вони зберігаються в діяльності відновленої на початку 90-х років Української євангелічно-реформатської церкви, котра станом на 2015 р. має 5 громад, біблійні курси в Рівному і знову видає газету «Віра і наука».

В Україні все ж таки зберіглися до сьогодні різні церкви лютеранського і кальвіністського відгалужень. Деякі з них у незалежній Україні щорічно зростають. На 1 січня 2017 р., за даними Державного департаменту у справах релігій [6, с.206], існувало понад 100 лютеранських церков, а саме: Українська Євангелічно-Лютеранська церква (34 громади), Німецька Євангелічно-Лютеранська церква (42 громади), Чеська Лютеранська церква (2 громади), Шведська лютеранська церква (1 громада) та деякі інші лютеранські церкви (19 громад).

Понад 200 громад належить до кальвіністського (реформаторського) відгалуження: крім уже згаданих Української Євангельсько-Реформаторської Церкви (5 громад), стабільною є Закарпатська Реформаторська Церква (118 громад). Потужно розвивається пресвітеріани (заснована в Англії і Шотландії у період Реформації кальвіністська течія): якщо у 1996 р.

пресвітеріанських громад в Україні було 14, то в 2016 р. уже функціонувало 78 пресвітеріанських громад з двома духовними навчальними закладами і 24 недільними школами.

Ранній протестантизм в Україні презентують також менноніти своїми 7 організаціями (5 з них – у Запорізькій обл. Це залишки депортованих у 1940 р. з цієї області сталінським режимом в основному німців-меннонітів на заслання до Сибіру, більшість яких залишилася в Росії, а деякі поступово поверталися в Україну до місць свого попереднього розселення. У віровченні й догматиці менноніти зберегли анабаптистську ідентичність і при звичаєність до України, в якій з'явилися наприкінці XVIII ст. Методистська Церква (8 громад), Англійська церква (2 громади) доповнюють реформатський сектор раннього протестантизму в Україні.

Тенденції розвитку течій пізнього протестантизму в незалежній Україні: від заборонених «сект» до правової легалізації і оцерковлення

Течії пізнього протестантизму – баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, а також свідки Єгови – існують в Україні від ста до ста п'ятидесяти років. За радянської влади ці конфесії характеризувалися як «секти» і перебували у стані постійного адміністративного тиску, були об'єктом партійно-ідеологічної критики, атеїстичної пропаганди. П'ятидесятники фактично були заборонені і не підлягали реєстрації, оскільки після ініційованої державними органами так званої «серпневої угоди» 1945 р. в Москві були насильно приєднані до євангельських християн-баптистів. Свідки Єгови від самого початку встановлення радянської влади в Західній Україні (1939 р.) були оголошені «антирадянською американською сектою», а тому були заборонені. У березні 1951 р. щодо свідків Єгови здійснено акт геноциду. За «Доповідною запискою Міністерства державної безпеки СРСР», схваленою особистим підписом Й. Сталіна, усіх свідків Єгови разом з сім'ями (7650 осіб) було вислано з України на «вічне поселення» до Сибіру без права повернення в Україну, а їхні домівки і майно конфіскувала держава [5, с.163].

Складні процеси відбувалися в середовищі баптистів і адвентистів. Силіві радянські органи щодо цих конфесій здійснювали жорсткий контроль, застосовували репресії, провокували розколи й утворення опозиційних або паралельних, залежних від режиму, угруповань, знищували традиційні організаційні структури цих релігійних організацій.

Усі течії пізнього протестантизму за роки незалежності України пройшли шлях – за догматичними, культово-обрядовими, інституційно-організаційними вимірами, мірою їхньої відкритості до суспільства і ставлення суспільства та держави до них – від секти до церкви. Нині вони мають ґрунтовно опрацьований корпус богослов'я, чітку ієрархічну побудову організаційної структури, по-сучасному вибудовані й функціонуючі релігійні центри та культові приміщення для молитовно-проповідницьких зібрань, ґрунтовну систему підготовки кадрів від духовних семінарій і коледжів до інститутів й університетів, кваліфікований викладацько-професорський склад з богословськими і науковими ступенями, власну високотехнологічну видавничо-друкарську базу, ведуть десятки теле- і радіопередач, мають розгалужені місійні центри, налагоджені зв'язки, відпрацьовану координацію співпраці зі своїми зарубіжними центрами [3, с. 8-9].

Крім того, пізньопротестантські церкви і релігійні організації реалізують в Україні свій соціогуманітарний потенціал. Застосовуючи досить динамічні й ефективні форми і методи впливу – освітнього, виховного, реабілітаційного, підприємницького – пізньопротестантські конфесії налаштовані на діяльність в умовах ринкової економіки, правової держави, громадянського суспільства. Отже, такий різновид конфесійного улаштування і життєдіяльності не може бути сектою [5, с.166]. Наголошуємо на цьому тому, що і зараз, як за радянської тоталітарної системи, ці пізньопротестантські конфесії подекуди в замовних публікаціях і телепередачах періодично піддаються характеристиці як «секти».

За кваліфікаційними ознаками М. Вебера і Е. Трільча, церква, з огляду її ставлення до світу загалом і до інших церков зокрема, характеризується як консервативна й нонконформістська з універсальним принципом релігійна інституція, а секта – як вороже або індиферентне щодо світу й держави утворення, засноване на принципах свідомого добровільного вступу в членство. Сучасні традиційні українські течії пізнього

протестантизму – баптисти, адвентисти, п'ятидесятники, а також свідки Єгови – позбулися загалом сектантських рис або прискорено їх позбавляються. Вони досягли високого рівня церковної реструктуризації, потенціал якої дорівнює і навіть перевершує її наявність у традиційних православних церквах [5, с.157].

Поліконфесійність – істотна особливість України та її релігійності. Жодна країна у цьому відношенні не подібна до України, в якій поряд з багатомільйонним православ'ям поширений католицизм двох обрядів – західного латинського і східного візантійського, тобто римо-католицизм і греко-католицизм. Динамічно розвивається і поширюється протестантські течії – баптизм, адвентизм, п'ятидесятництво, свідки Єгови. По суті, такий ландшафт пізнього протестантизму як за регіональною географією її поширення в Україні, так і за кількісними показниками розвитку відрізняється від інших європейських країн.

У 2015 р., як засвідчує Департамент в справах релігій Міністерства культури України [6, с.206-209], Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів (ВСЦЄХБ) мав у своєму складі 2691 громаду, Всеукраїнський Союз церков християн віри євангельської (п'ятидесятників) – 1706 громад, Церква адвентистів сьомого дня – 1054 громади, Релігійний центр організації свідків Єгови – 1566 громад.

Водночас поза ВСЦЄХБ зареєстровані інші баптистські організації і громади – загальною кількістю 275. Така ж ситуація в п'ятидесятництві: поза ВСЦЄХБ діють інші п'ятидесятницькі церкви загальною кількістю 755 громад. І поза Українською уніонною конференцією Церкви адвентистів сьомого дня знаходяться адвентисти-реформісти (41 громада), незалежні громади адвентистів (6 громад), організація християн суботнього дня (6 громад).

У Свідків Єгови немає такого розшарування. Ця течія пізнього протестантизму динамічно розвивається в Україні. Якщо на початку 1991 р. після офіційної реєстрації і правового визнання релігійної організації Свідків Єгови в Україні нараховувалося 25448 членів цієї конфесії, то за 25 років (у 2015 р.) їх кількість зросла до 158 тисяч активних проповідників «голосителів» і «піонерів», зосереджених у 1724 громадах. Загальна кількість учасників їхніх молитовних зібрань сягнула 236 тисяч. У Криму після його російської анексії і в непідконтрольній українській владі території Донбасу залишилося 410 громад свідків Єгови, література і проповідницька діяльність яких вважається «екстремістською» і забороненою, а їхні молитовні будинки – «Зали царств» конфісковані. Саме такі репресивні заходи щодо Свідків Єгови застосовується у Російській Федерації.

Пізнопротестантські церкви в Україні створюють своє сучасне світобачення, зокрема щодо ролі релігійного фактора в секулярному, глобалізованому світі, на антропологічній парадигмі, надаючи пріоритетного значення громадянському суспільству, позаконфесійному облаштуванню українського суспільства без клерикального спрямування, солідаризуючись з принципами Конституції України про відокремлення церкви від держави і школи від церкви та права на свободу совісті.

Щодо ролі релігії і місця церкви у політичній і духовній трансформації українського суспільства маємо різні рефлексії, які відображають православний консерватизм, католицький авангардизм і протестантський реалізм. Вони охоплюють широке коло соціальних, суспільно-політичних, культурологічних, правових, етично-моральних проблем у контексті держава-церква, політика-церква, культура-церква, світське право-християнська етика, церква і проблеми глобалізації, євроінтеграції, секуляризації.

Пізнопротестантські церкви вважають пріоритетним для себе завданням ініціювати моральну відповідальність громадян перед суспільством, спонукати людей об'єднуватися у громадянські організації, вони зорієнтовані на добротинні, соціальні, освітні, правозахисні цілі. Протестанти вбачають особливу небезпеку в релігійному чи вузько конфесійному зорієнтованому законодавстві, оскільки завжди, коли релігійні керівники посилювали свої позиції або домагалися за допомогою державної влади виконання клерикальних програм, результат був трагічним. Вони вважають, що, наприклад, запровадження релігійно зорієнтованих дисциплін до програм середньої і вищої школи суперечать Конституції України, в якій чітко визначено світський характер і держави, і ніколи Церква як сакральна установа не

повинна брати участі у політичному житті, оскільки не може дозволити собі бути просякнутою духом партійності, що роз'єднує суспільство. Такої точки зору дотримуються всі пізньопротестантські конфесії в Україні, хоча між ними є деякі відмінні погляди. Церква має служити всьому суспільству, вважають адвентисти, і тому її священнослужителі не можуть брати участі у політичній боротьбі. Свідки Єгови сповідують принцип нейтральності щодо політики, і тому всі члени цієї релігійної організації (а не лише священнослужителі, як в адвентистській церкві) категорично відсторонюються від будь-яких громадських, політичних рухів і партій, хоча свої погляди на ті чи інші форми державного ладу і політичного управління висловлюють: позитивні – щодо демократичних, негативні – до тоталітарних, диктаторських. Свідки Єгови також критикують клерикалізм, расизм, крайній націоналізм, ксенофобію.

Серед значної частини протестантів, насамперед адвентистів, баптистів і п'ятидесятників, утверджується переконання, що віруючі не повинні відмежовуватися від громадського життя і можуть брати участь у суспільній, політичній діяльності й таким чином приносити користь суспільству й державі. Проте утримання від будь-якої політичної діяльності – обов'язкова вимога до всіх штатних служителів церкви. Водночас, наприклад, адвентисти вважають, що як громадяни своєї країни служителі церкви АСД можуть залишити церковне служіння і займатися політичною діяльністю. Вони також допускають «наявність різних політичних переконань» серед своїх служителів і рядових членів громад, залишаючи за кожним віруючим «розумний вибір» політичних орієнтацій. Віруючих, які працюють у місцевих і центральних органах влади чи балотуються як кандидати на виборах, церква АСД не критикує і не осуджує. Вони мають право зберігати за собою не лише членство, а й служіння в помісній церкві. Ці положення зафіксовані в «Основах соціального вчення Церкви АСД в Україні» [7, с.188-194].

Отже, в українському пізньому протестантизмі відбуваються складні процеси, пов'язані з визначенням чіткої позиції щодо суспільного життя, соціально-політичних реалій сучасної України. Перевага Святого Письма над теологією, християнської етики над філософськими й соціальними вченнями традиційно була притаманна багатьом пізньопротестантським, зокрема євангельським і месіансько-есхатологічним течіям. Через це вони були переважно індиферентні до нерелігійної рефлексії і дуже вузько окреслювали коло своїх суспільних інтересів. Це значною мірою консервувалося їхнім напівлегальним або нелегальним існуванням в умовах тоталітарної влади.

Підтримуючи становлення правової демократичної держави і розвиток громадянського суспільства, в якому «гармонізується єдність демократичного права, правотворчості та правозастосування», всі пізньопротестантські церкви виступають за гарантування кожній особистості основних прав у світській правосвідомості, проти абсолютної свободи держави і проти необмеженої свободи особистості, за політичний і світоглядний плюралізм у позаконфесійному суспільстві, за рівність громадян у їхніх конфесійних виявленнях [7, с. 188-194].

Протестантські конфесії в Україні не мають клерикальних претензій і не роблять спроб зупинити або повернути до Середньовіччя ходу культурного розвитку людства. Вони визнають закономірними втрату культурою сакральної санкції і становлення секулярної, антропологічної культури. Наприклад, церква АСД в Україні, визнаючи суперечності між вірою і культурою, водночас декларує готовність бути «відкритою до нових тенденцій у розвитку культури в сучасному плюралістичному суспільстві». Не розчиняючись у сучасній культурі, церква АСД рекомендує своїм священнослужителям «ознайомлюватися з новими течіями в культурі, щоб знаходити ефективні шляхи до свідомості сучасної людини» [7, с.227-229] На таких самих позиціях щодо секулярного суспільства і світської культури стоять свідки Єгови, в сучасній літературі яких знаходимо систематичні огляди культур різних народів, доброзичливе ставлення до національних культур, зокрема української.

Протестантські конфесії в Україні не підтримують спроб окремих церков клерикалізувати культуру, насаджувати стандарти православної, католицької або якоїсь іншої конфесійної культури. Визнаючи пріоритетність світської культури над клерикальною, вони вважають, що громадянське суспільство і церква не повинні нав'язувати одне одному жодних культурних

стандартів. Церква, діючи в незалежному від держави автономному полі, співпрацює з громадянським суспільством, сприяє створенню необхідних умов для розвитку культури національних і релігійних меншин та запобігає будь-яким формам культурної дискримінації. Культура, підкреслюють українські протестантські авторитети, не повинна слугувати політичним чи релігійним ставленням до світської, секулярної культури і тим більше національної культури з боку різних пізньопротестантських конфесій в Україні неоднозначне. Найбільш перейнятими проблемами культури можна вважати баптистів та адвентистів. Свідки Єгови засуджують прояви нігілізму щодо національної культури і з повагою ставляться до «розумної національної гордості» за свою батьківщину, свій народ, свою мову і культуру, виступаючи водночас проти клерикалізації культури, проявів расизму, національної обмеженості, національного екстремізму (журнал «Пробудись!» – Нью-Йорк, 22 лютого 1998 р.). П'ятидесятницька церква, очолювана М. Є. Паночком, активно долає спадок колишньої мовної русифікації богослов'я, проповіді й стає, за змістом і формою своєї діяльності, українською патріотичною церквою. Адвентисти вважають, що сучасне українське суспільство переживає кризу культурної самоідентифікації і потребує духовного, культурного та національного самовизначення.

Позиція протестантських церков в Україні щодо глобалізаційних і секулярних процесів і відповідно євроінтеграції відзначається гнучкістю, реалізмом, широким, а не вузькоконфесійним поглядом на цю проблему. У цьому сенсі чітко і послідовно сформульована вона, скажімо, у соціальній концепції церкви АСД: глобалізація (а відтак і євроінтеграція) розглядається як «нове явище в світовій історії, як новий історичний етап людського співтовариства». Така об'єктивна оцінка ґрунтується на тому, що глобалізація охоплює всі сфери людського життя, об'єднуючи політичні, економічні й соціальні процеси світового соціуму. Створення єдиного інформаційного простору, розширення економічних, наукових і культурних зв'язків усе це, вважає церква АСД, прискорює хід історії. Підштовхують рід людський до об'єднання і негативні фактори – загроза екологічної кризи, міжнародна злочинність та тероризм, нові небезпечні хвороби, які загрожують цілим континентам, і багато іншого. Все це, як зазначено в «Основах соціального вчення Церкви АСД в Україні», засвідчує «необхідність термінових скоординованих зусиль усіх народів і держав» [7. с.190].

Разом з тим, оцінюючи об'єктивні й загальнокорисні фактори глобалізації, протестантські церкви звертають увагу і на негативні тенденції: зростаючу матеріалізацію інтересів сучасного людства; моделювання інтересів і запитів населення за допомогою засобів масової інформації; спроба реконструювання релігійно-державних союзів.

Своє завдання в умовах глобалізації протестантські церкви бачать у зміцненні, зокрема, таких світоглядних і морально-етичних основ, як: активна життєва позиція і участь у всіх творчо значимих процесах сучасного суспільства; молитва про дарування мудрості й успіхів українським державним діячам у сфері глобальної політики з урахуванням національних інтересів України; негативне ставлення до антиглобалістських програм та інших екстремістських діянь [7, с.191].

Усі протестантські церкви солідаризуються з положеннями міжнародних правових актів – «Всезагальної декларації прав людини», «Європейського пакту про громадянські і політичні права», «Декларації про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на підставі релігії чи переконання», які гарантують та захищають свободу совісті й рівність громадян незалежно від їх ставлення до релігії. Протестантські церкви високо оцінюють положення Конституції України, насамперед розділи про права і свободи, і вважають, що необхідно пильно стежити за правозахисною практикою цих конституційних норм і сприяти тому, щоб законотворчий процес не був спрямований на порушення права про свободу совісті.

Протестантські конфесії небезпечною тенденцією вважають політизацію релігії, ангажованість церков у політичні процеси і піар-акції. Протестантські церкви в Україні стоять на ґрунті конфесійної рівноваги, толерантності й стабільності українського суспільства. І в цьому сенсі вони істотно доповнюють і збагачують все те позитивне і конструктивне, що вносять інші християнські церкви, православні й католицькі, всі релігії авраамістичного

коріння (отже, юдаїзм та іслам) для демократизації українського суспільства, його конфесійної рівноваги й толерантності.

Усі протестантські церкви України мають необхідні управлінські структури, 89 навчальних закладів (близько 9 тис. слухачів), налагоджену видавничу діяльність, видрукують 87 газет і журналів, опанували ефір українського радіо, виходять на телебачення. При громадах діє 4382 недільні школи, наявні 193 протестантські місії (дані за 2013 р.).

Богослов'я протестантських церков пріоритетно зорієнтоване або на євангельські етично-моральні аспекти (баптисти, п'ятидесятники) з незначним акцентуванням на есхатології та хіліазмі, або на есхатологічно хіліастичні вияви віровчення (адвентисти, свідки Єгови) з посиленою останнім часом акцентуацією на етично моральних проблемах [див. 8 і 9].

Разом з тим під впливом західної протестантської теології стимулюється активна участь протестантських громад у суспільному житті, посилення патріотичних виявів, використання у богослужінні національних мов, позитивне ставлення до виконання громадянських обов'язків.

Після проголошення незалежності України протестантські конфесії ініціювали створення Українського Біблійного товариства з метою перекладу Біблії українською мовою і безкоштовного поширення її в Україні, залучаючи до цієї шляхетної справи інші церкви, зокрема православні й Греко-католицьку. За 20 років діяльності Українського Біблійного товариства праця з видання і поширення української Біблії набула таких масштабів, що, по суті, кожна українська сім'я отримала можливість мати Біблію українською мовою. Це надзвичайно важливо для подолання русифікації українства, яке, на жаль, століттями, почавши від царської Росії і Радянського Союзу, здійснювала російськомовна Біблія. Усі протестантські конфесії, як і Православна церква, були зросійщені, оскільки Слово Боже читалося російською мовою, проповіді виголошувалися російською мовою, пісенники були російські. Особливо ця тенденція мала масштабні вияви на Сході, Півдні та в Центрі України. Нині завдяки українській Біблії протестантські конфесії повертаються до національних витоків.

Істотним проривом у відносинах між так званими «традиційними» і протестантськими церквами було створення 2 грудня 2004 р. Всеукраїнської ради церков і релігійних організацій – міжконфесійного консультативного дорадчого органу, до складу якого увійшли УПЦ Київського патріархату, УПЦ Московського патріархату, Українська греко-католицька церква, Римокатолицька церква, Всеукраїнський союз церков євангельських християн-баптистів, Всеукраїнський союз церков християн віри євангельської (п'ятидесятники), Українська християнська євангельська церква і Братство незалежних церков і місій ЕХБ (баптисти), Українська уніонна конференція церкви адвентистів сьомого дня. Крім того, у Всеукраїнській раді церков і релігійних організацій представлені такі авраамічні релігії (монотеїстичні) як юдаїзм і іслам. Протестантські церкви брали активну участь у Помаранчевій революції 2004-2005 рр. та Революції гідності 2013-2014 рр., відкрито й активно демонструючи громадянську патріотичну позицію. Зрештою, протестантські лідери гідно преставляють Україну на міжнародній арені як патріоти України.

Незважаючи на незначну (порівняно з парафіянами православних і католицьких церков в Україні) кількість своїх послідовників (приблизно 1,5 млн), протестантські конфесії застосовують динамічні й ефективні засоби, методи і форми євангелізаційної, місіонерсько-проповідницької, інформаційної, освітньо-виховної, кадрової, благодійницької, реабілітаційної, підприємницької діяльності, завдяки яким їм вдається успішно розвиватися як вагомій інституалізаційні церковні структури.

Висновки. Відтак, протестантські церкви все більше позиціонують себе як українські, патріотичні, екуменічно налаштовані. Вони сприяють утвердженню конфесійної рівноваги, толерантності й стабільності в українському суспільстві, виступаючи водночас проти національної обмеженості, шовінізму, расизму, екстремізму в будь-яких формах – світських і клерикальних.

Література

1. Вебер М. Избранное: Протестантская этика и дух капитализма / Макс Вебер. – 2-е издание доп. и перераб. – М., 2006. – 615 с.
2. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах // Редколегія: А.М.Колодний (голова) та ін. Том 5. Ранній протестантизм в Україні. Пізній протестантизм в Україні. Баптизм / За ред. П.Л.Яроцького. – К.: Світ знань, 2002. – 424 с.
3. Історія релігії в Україні: у 10-ти томах // Редколегія: А.М.Колодний (голова) та ін. Том 5. Пізній протестантизм в Україні (п'ятидесятники, адвентисти, свідки Єгови). / За ред. П.Л. Яроцького. – Київ-Дрогобич: видавець Сурма С., 2008. – 632 с.
4. Грушевський Михайло. З історії релігійної думки на Україні / Михайло Грушевський. – Львів, 1925. – 192 с.
5. Яроцький П.Л. Протестантизм в Україні / П.Л. Яроцький // Релігієзнавство. Сучасні процеси в світі й Україні. – К.: Кондор, 2013. – 439 с.
6. Колодний Анатолій. Релігійна мережа України 2015 р. в її конфесійному зрізі і проблемах / Анатолій Колодний // Релігійна свобода. На перехресті епох, країн і культур. – К., 2016. – 215 с.
7. Жукалюк Н. История Церкви христиан Адвентистов седьмого дня в Украине / Н.Жукалюк, В.Любашенко. – К., 2003. – 319 с.
8. Докаш В.І. Кінець світу: еволюція протестантських інтерпретацій / В.І. Докаш. – Київ – Чернівці: Книги – ХХІ, 2007. – 544 с.
9. Ранній і пізній протестантизм в Україні. Євангельські течії: баптизм, п'ятидесятництво. Хіліастично-місіанські течії: адвентисти, свідки Єгови // Історія релігій в Україні. За редакцією професорів А.М. Колодного і П.Л. Яроцького. – К.: Знання, 1999. – 735 с.

Literatura

1. Veber M. Yzbrannoe: Protestantskaia etyka y dukh kapytalyzma / Maks Veber. – 2-e yzdanye dop. y pererab. – M., 2006. – 615 s.
2. Istoriiia relihii v Ukraini: u 10-ty tomakh // Redkolehiia: A.M.Kolodnyi (holova) ta in. Tom 5. Rannii protestantyzm v Ukraini. Piznii protestantyzm v Ukraini. Baptyzm / Za red. P.L.Yarotskoho. – K.: Svit znan, 2002. – 424 s.
3. Istoriiia relihii v Ukraini: u 10-ty tomakh // Redkolehiia: A.M.Kolodnyi (holova) ta in. Tom 5. Piznii protestantyzm v Ukraini (piatydesiatnyky, adventysty, svidky Yehovy). / Za red. P.L. Yarotskoho. – Kyiv-Drohobych: vydavets Surma S., 2008. – 632 s.
4. Hrushevskiy Mykhailo. Z istorii relihiinoi dumky na Ukraini / Mykhailo Hrushevskiy. – Lviv, 1925. – 192 s.
5. Iarotskyi P.L. Protestantyzm v Ukraini / P.L. Yarotskyi // Relihiieznavstvo. Suchasni protsesy v sviti y Ukraini. – K.: Kondor, 2013. – 439 s.
6. Kolodnyi Anatolii. Relihiina merezha Ukrainy 2015 r. v yii konfesiinomu zrizi i problemakh / Anatolii Kolodnyi // Relihiina svoboda. Na perekhresti epokh, krain i kultur. – K., 2016. – 215 s.
7. Zhukaliuk N. Ystoryia Tserkvy khrystyan Adventystov sedmoho dnia v Ukrayne / N.Zhukaliuk, V.Liubashchenko. – K., 2003. – 319 s.
8. Dokash V.I. Kinets svitu: evoliutsiia protestantskykh interpretatsii / V.I. Dokash. – Kyiv – Chernivtsi: Knyhy – KhKhI, 2007. – 544 s.
9. Rannii i piznii protestantyzm v Ukraini. Yevanhelski techii: baptyzm, piatydesiatnytstvo. Khiliastychno-misianski techii: adventysty, svidky Yehovy // Istoriiia relihii v Ukraini. Za redaktsiieiu profesoriv A.M. Kolodnoho i P.L. Yarotskoho. – K.: Znannia, 1999. – 735 s.

Reformation: European dominant and Ukrainian identity of protestantism

Here is made a content analysis of trends of late Protestantism – Baptism, Adventism, Pentecostalism, Jehovah's Witnesses – in independent Ukraine from the banned "sects" to the legalization. Established and proved that these trends of Protestantism by dogmatic, ritual, institutional and organizational dimensions acquired the character of mature religious associations. The Reformation became an important factor in the formation of national cultures in Europe. In the Middle Ages, Christianity (not only as a religion, but also as a system of cultural values) was in full measure only the property of the clergy. The formation of national cultures required that Christianity be the achievement of all social strata. This task was fulfilled by the Reformation, in particular by making the Bible a blatant one for every person. They have worked out a complex of theology, clear hierarchical organizational structure, effectively functioning centers, modern facilities for religious worship, preaching meetings, thorough training system – from seminaries and colleges to institutes and universities, professorial-qualified teaching personnel with theological and academic degrees, their own high-tech publishing and printing base, leading dozens of TV and radio programs, have branched centers connections with their international centers. Protestant churches and religious organizations in Ukraine implement its social potential, use dynamic and effective methods and forms of educational, rehabilitation, business activities in a market economy and civil society. All these factors demonstrate an informed choice of European civilization and feature Ukrainian religious identity of movements of later Protestantism.

Keywords: legalization, late denomination of Protestantism, institutional functionality, civilizational choice, religious identity.

Надійшла до редакції 31.03.2017 р.

УДК 274(4) «15»:930.85

© Віталій Докаш
(Чернівці)

ПРОТЕСТАНТСЬКА РЕФОРМАЦІЯ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФЕНОМЕН

У статті викладено різні точки зору на протестантську Реформацію як релігійний рух та рушій соціальних змін. Розглядаються погляди М.Лютера, Ж.Кальвіна, У.Цвінглі та Т.Мюнцера на роль та механізми суспільних трансформацій і релігійних моральних принципів. Оцінюється значення релігійного протестантського руху як у зміні релігійного вчення, так і в боротьбі проти монополії Католицької церкви і феодальних порядків та революційних соціальних проектів у Західній Європі. Визначається позитивна та негативна сторони діяльності великих реформаторів у відстоюванні принципів демократичного устрою суспільства, релігійних свобод, соціальної рівності та свободу.

Ключові слова: Реформація, протестантизм, Церква, теократія, Царство Боже, секуляризація, релігійні вірування, соціальні трансформації, свобода совісті, протестантська етика.

Постановка проблеми. Українське суспільство за тими процесами, які передбачають серйозні соціально-економічні зміни, можна віднести до перехідних. Воно потребує значних реформ, які б дозволили йому увійти в систему високо розвинутих, цивілізованих країн. Європейський вектор розвитку, який вибрала Україна, власне і передбачає великі реформаційні зміни, які б змінили стару радянську систему з її неефективною економікою та немотивованим світоглядом.